

Solymosi Ferenc

Az 1918-as orgonasíp-rekvirálás és az Angster-féle „Rekvirált orgonasípok lajstroma” – I.

A rekvirálás élelmiszer, állatállomány, lakás, jármű stb. kényszerű igénybevételét jelenti, amely kivételes törvények alapján történik a tulajdonos beleegyezése nélkül. Rendszerint szükségállapot esetén kerül rá sor. Ez történt az I. világháború idején is, amikor hadügyi rendeletek alapján eltulajdonították az állatokat, az épületek vörösrézéből készült fedőlemezeit, a járműveket, a fogatokat, a platinából készült tárgyakat, a nyomdabetűk 10 %-át, a sárgarézéből készült fogantyúkat, törülközőtartókat, csuklóspántokat, kirakatállványokat, cégtáblákat, fürdőkályhahengereket, a bronzszobrokat stb. A rekvirálás nem kímélte a templomok harangjait és orgonáit sem.¹

Solymosi Ferenc orgonaművész, organológus, zongoratanár, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Hangszerészképző Iskolájának tanára.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium már 1915 szeptemberében jelezte a püspökségeknek, hogy a templomok harangjait leszerelik a háború fémszükségleteinek pótlására.²

A harangok begyűjtését a magyar honvédelmi miniszter 1917. május 22-én rendelte el. A rendelet mindazon harangokat érintette, amelyek legalább 25 cm-es külső átmérővel rendelkeztek. A 2. § kimondta, hogy azokat a harangokat, amelyeknek történelmi, művészeti értéke van, a Műemlékek Országos Bizottsága, a vallás- és közoktatásügyi miniszter – Horvát–Szlavón–Dalmátországok területén a bán – mentesítheti a rekvirálás alól. A mentesített harangokról jegyzék készült, ezt figyelembe véve járt el a katonai területi parancsnokság, így ezek a harangok sértetlenül megmaradtak. A rendelet hatálya kiterjedt a magyar szent korona országainak egész területére.³

Az 1917. július 12-én kiadott újabb rendelet szerint a felmentett harangokon kívül mindazon templomokban, melyekben különben egyetlen harang sem maradt volna, a legkisebb harang mentesült a rekvirálástól.⁴

A harangok begyűjtését hamarosan az orgonasípok rekvirálása követte. A vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1917. január 2-án kelt levelében tájékoztatta dr. Csernoch János bíboros, hercegprímás, esztergomi érseket, hogy a Honvédelmi Minisztérium az orgonák ón-ólom sípjait hadi célra fel fogja használni.⁵

Az Országos Magyar Cecilia Egyesület 1917. október 23-án megtartott választmányi ülése foglalkozott az orgonák felmentésének ügyével. Az ülés után levélben figyelmeztette a püspökségeket a következőkre: „Az OMCE kötelességének tartja hangsúlyozni, hogy az egyházi zenének úgy a liturgikus, mint a művészi érdekeire való tekintettel az orgonák fémsípjainak hadicélokra való lefoglalása csak a legnagyobb körültekintéssel hajtható végre. Az OMCE kéri a Püspöki Kart, hogy az illetékes tényezőknél hasson oda:

¹ Hadtörténeti Levéltár, HM 20 B. 891. doboz.

² Veszprémi püspöki körlevél, 1917. máj. 26., IX. 2301. sz.

³ HM 10.875/1917. eln. 20/b. sz. rendelet.

⁴ HM 12.405/1917. eln. sz. rendelet.

⁵ Esztergom, Érseki Levéltár, 227/1917.

- 1.) Újabb, művészi beccsel bíró monumentális nagy orgonák oly elbírálásban részesüljenek, mint a műemlékek!
- 2.) Az oly templomok orgonái, melyekben iskolázott énekkarok régi és modern mesterek egyházzenei műveit előadják, oltalomban részesüljenek!
- 3.) Védelemben részesítendő az olyan orgona is, melynek alkotója igazi mester volt, s kitől újabb művet nem remélhetünk!”⁶

Sajnos az OMCE figyelmeztetésének nem lett foganatja. Az orgonasípok hadi célokra történő igénybevételéről szóló rendeletét a magyar királyi honvédelmi miniszter 1917. október 29-én adta ki valamennyi magyarországi vármegye és törvényhatósági joggal felruházott város részére. A rendeletet az alábbiakban szó szerint idézzük:

1. §

Az ónból vagy ónötvözetből készült összes külső orgonasípokat hadi célokra igénybevetteknek jelentem ki.

Külső sípok alatt azokat az orgonasípokat kell érteni, amelyek az orgona külső (prospekt) felületén, kívülről láthatóan vannak felszerelve. Az igénybevétel kiterjed úgy az orgonákba már beszerelt, valamint a még be nem szerelt orgonasípokra.

A jelen rendelettel igénybevett orgonasípokat a birtokosnak sem leszerelni, sem feldolgozni, sem pedig elidegeníteni nem szabad. Azoknak beszolgáltatása az 1917. évi november 15-től kezdve a jelen rendelet 5. §-a szerint történik.

2. §

Olyan orgonák sípjai, amely orgonáknak különös történeti, képzőművészeti vagy zeneművészeti becsük van, az igénybevétel alól kivethetők.

Az orgonák történeti, képzőművészeti vagy zeneművészeti értékét hivatalból a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Horvát-Szlavónországok területén a bán állapítja meg és az 1917. évi november hó 15-ig értesíti a cs. és kir. hadügyminisztert arról, melyek azok az orgonák, amelyek egyelőre kímélendők. A végleges felmentésre nézve ugyancsak a vallás- és közokt. miniszter – Horvát-Szlavónországok területén pedig a bán – dönt, és határozatáról értesíti az érdekelt birtokost és a hadügyminisztert.

3. §

Olyan orgonákat, amelyek nem valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezet templomában vagy imaházában vannak felállítva, legkésőbb az 1917. évi nov. 15-ig be kell jelenteni. A bejelentést az orgonák birtokosa vagy őrzője köteles megtenni. Ugyancsak be kell jelenteni azokat az or-

⁶ Veszprémi Püspöki Levéltár, plébániai iratok 4611/1917. A levél kelt Temesvárott, 1917. október 26-án, aláírta Járosy Dezső, az OMCE igazgatója.

gonasípokot is, amelyek a jelen rendelet életbe lépésének napján még nem voltak felszerelve.

A bejelentést a főszolgabíróhoz, városokban a polgármesterhez kell beküldeni, aki azokat a határidő lejárta után haladéktalanul a terület szerint illetékes parancsnokságnak megküldeni köteles.

4. §

Az ónból vagy ónötvözetből készült orgonasípok térítése azok nyerssúlya szerint kilogrammonként 15 koronában állapított meg.

5. §

A jelen rendelettel igénybevett orgonasípok leszereléséről és beszállításáról szakmabeli iparosok igénybevétele mellett a katonai igazgatás gondoskodik.

Az orgonasípokot úgy kell leszerelni, hogy az orgonának használhatósága legalább is korlátozott mértékben megmaradjon. Az orgonák birtokosa a katonai igazgatástól a leszerelés alkalmával esetleg okozott tárgybeli károk helyreállítását vagy pedig pénzbeli megtérítését igényelheti. Másféle kártérítésre az orgonák birtokosának igénye nincs.

6. §

Aki a jelen rendelettel igénybevett orgonasípokot a jelen rendelet 1. §-a ellenére leszedi, feldolgozza, vagy elidegeníti avagy a jelen rendelettel igénybevett anyagot a jelen rendelet 3. §-a ellenére be nem jelenti, eltitkolja vagy a jelen rendeletet más módon megszegi, az, amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el, két hónapig terjedő elzárással és 600 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő.

E kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak mint rendőri büntetőbírósnak, a budapesti államrendőrség működési területén pedig a Magyar Királyi Államrendőrség hatáskörébe tartozik.

Horvát–Szlavónországban a kihágás miatt az ott érvényes jogszabályok szerint erre hivatott hatóságok járnak el.

7. §

A jelen rendelet kihirdetésének napján lép életbe. Hatálya kiterjed a magyar szent korona országainak egész területére.

Budapest, 1917. okt. 29-én.

Báró Szurmay Sándor
m. kir. honvédelmi miniszter⁷

---

⁷ HM 223 738. sz. eln. 20b. 1917. sz. rendelet, megjelent a *Budapesti Közlönyben* 1917. október 30-án.

A honvédelmi miniszter rendeletének megjelenése után hamarosan a vallás- és közoktatásügyi miniszter a mentesítendő orgonákról kér kimutatást a püspökségektől.⁸

Az esztergomi érsek körlevele már a honvédelmi miniszter rendeletének megjelenése előtt, 1917. október 24-én jelezte az orgonasípok hadi célra történő igénybevételét. A rekvirálás alól azok a plébániák kérhettek felmentést, amelyek orgonái 1850 előtt készültek. A kérelmet 1917. november elején a püspökséghez kellett beadni, s azt onnan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba továbbították.⁹

A többi püspökség rövidesen hasonló tartalmú körleveleket adott ki a plébánosok részére.¹⁰

A felmentési kérelmet a plébánosnak az alábbi megadott táblázat szerint kellett beadni a püspökségre (1. ábra).¹¹ Ez volt az első táblázat a magyar hangszertörténetben, amely az orgonák fontosabb adatainak összefoglalására készült. Amint láthatjuk, az orgonakészítő személyére vonatkozólag külön kérdés még nincs feltüntetve, de az indoklásból gyakran megtudhatjuk az orgonaépítő mester nevét és telephelyét.

Minta.

Felmentendő orgona.

H e l y e		Mely templomban, kápolnában, imaházban van elhelyezve	Készítés ideje	Register felirata, száma s a manuálok száma	Felmentési kérés indokolása
község	vármegye				

1. ábra. Minta a felmentési kérelemhez

A mentesítésről az illetékes plébániákat az egyházi hivatalnak kellett értesítenie.¹²

A későbbi püspöki körlevelek az orgonasípok rekvirálásának fontosabb tudnivalóiról tájékoztatnak.

1. A rekvirálás tárgyát csupán azok az ónsípok alkotják, amelyek az orgona homlokzatában (prospektusában) láthatók. Ezek akár némák (tehát dekoratív célra épített sípok), akár zengők, hadi célra lefoglalhatók. A horgansípok, amelyeket az utóbbi időben az orgonaépítők előszeretettel alkalmaznak az ónsípok helyett, rekvirálástól mentesülnek. A plébános és a kántor az or-

⁸ Veszprém, Püspöki Levéltár, plébániái iratok 4473/1917., 1917. november 9.

⁹ Esztergom, Érseki Levéltár, püspöki körlevél 5540. sz. és 1167/1918.

¹⁰ Győr, püspöki körlevél, 1917., XVII. 5509. és 1918., 1624.; Szombathely, püspöki körlevél, 1917. okt. 26.; Vác, püspöki körlevél 5139/1917.

¹¹ Vö. veszprémi püspöki körlevél, 1917., XVIII. 4195. sz.

¹² Esztergom, Érseki Levéltár, püspöki körlevél, 1918. március 6., 8. pont.

gonaépítőtől tudakolhatja meg, hogy a templom és esetleg a leányegyház újabban épített orgonáján horganyból készültek-e a homlokzati sípok. Ezt a plébános az egyházközség levéltárában esetleg megőrzött orgonaépítési tervezetből és a költségvetésből is megtudhatja.

2. A rekvirálással megbízott orgonaépítő a helyszínen köteles felmutatni a honvédelmi minisztérium által kiállított arcképes igazolványt. Ennek hiányában a rekvirálásra nincsen jogosultsága. (2. ábra.)

3. A rekviráló orgonaépítő kizárólagosan a homlokzatban lévő ónsípkat emelheti ki, és azokat gyűjtheti össze. Az orgona belsejében lévő ónsípkat nem foglalhatja le. A sípkiszerelés a plébános és a kántor jelenlétében történik. (Az orgonaépítő a rekvirált ónmennyiség arányában kapja tiszteletdíját, tehát érdeke, hogy minél többet rekviráljon.)

A sípok kiemelését követően a szerelő pontos jegyzéket készít a leszerelt sípok méreteiről. Ezt a feljegyzést a plébánosnak köteles átadni. Minél lelkiismeretesebb a jegyzék, annál könnyebb lesz majd a rekvirálás folytán csonkává vált homlokzati sípanyag pontos pótlása. (3. ábra.)

4. Ha a kiszertelt homlokzati sípanyag együtt van, a plébános köteles gondoskodni arról, hogy a helyszínen a rekvirált mennyiséget a jelenlétében mérlegesen pontosan megmérjék. Ezután alkalmas ládában köteles az ónanyag megfelelő becsomagolásáról és vasúti feladásáról is gondoskodni. A rekvirált ónanyag a következő címre küldendő: Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja R.T. Budapest Kőbánya, Alsópályaudvar. A vasúti fuvarlevelet nyomban a Fémközpont R.T. C. osztályára (Budapest IV., Városház u. 10.) kell küldeni. Ha a Fémközpont a beküldött fuvarlevelet kézhez vette, a lefoglalt ónmennyiségért kilónként 15 koronát fizet. Vasúti fuvardíj nem fizetendő, mert a rekvirált anyag szállítása a vasúton díjmentes. A költségmegtérítés kizárólag a csomagolás után jár.

5. A rekvirált ónsípkok később horgannyal pótolhatók, ez nem befolyásolja kártékonyan az orgona hangzását.¹³ Minthogy a mai árak szerint a 16 lábás sípok kilónként 12 koronáért, a 8 lábások 13 koronáért, a 4 lábások kb. 14–15 koronáért készíthetők, a templomokat semmiféle anyagi károsodás nem éri, sőt a csomagolásért kapott összeget az orgona tisztítására, hangolására vagy más természetű rendbehozatalára lehet fordítani.

6. Amíg a homlokzat sípjai nem pótoltnak, a prospektus vászonnal takarandó be, mert a nyílt orgonaszekrény tisztasága különben veszélyeztetve van.

7. Az igen kis ónanyaggal rendelkező orgonák – ilyen a legtöbb filiáé – a rekvirálástól megkímélhetnek, mert az itt előállott ónnyereség nem fedezi a leszereléssel járó kiadásokat.¹⁴

A veszprémi püspöki körlevél megjelöli az orgonasípkok rekvirálását végző orgonakészítőt is: az Angster József és Fia pécsi céget.¹⁵

Az Egyházi Zeneközlöny 1918. januári számában Geyer József arról tudósít, hogy míg Németországban már megkezdtek az orgonasípkok rekvirálását, itthon még a hadvezetőség és a hercegprímás között folynak ez ügyben tárgyalások.¹⁶

¹³ Természetesen, az ónsípkok hangzása, külseje horgany sípkokkal nem pótolható maradéktalanul. (A szerző)

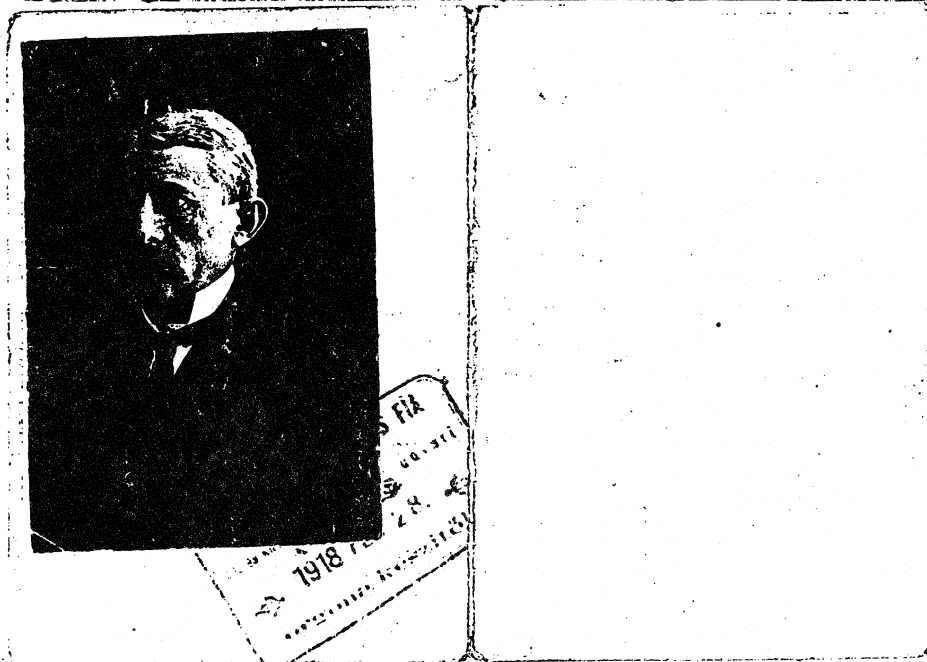
¹⁴ Szombathely, püspöki körlevél, 2787/1917.; *Egyházi Zeneközlöny* 1918. január, 15–16. o., 1918. május, 70–71. o.

¹⁵ Veszprém, püspöki körlevél, 1918., 1403. sz., 1918. márc. 10.

¹⁶ *Egyházi Zeneközlöny* 1918. I., 15–17.; *Katolikus Kántor* 1917. november 15., 175.

Szám <i>5/d.</i>
Hivatalos igazolvány
<i>Csörgő László és fia Pálközpálota</i> cég részére.
A m. kir. honvédelmi minister ur 23738/eln. 20b. 1917 sz. rendelete alapján ezen igazolvány tulajdonosa a m. kir. honvédelmi minister urtól felhatalmazást nyert a néma és csengő orgona-homlokzatsipoknak a nyert utasítások alapján való kiszerezésére.
Ezen igazolvány egyuttal azonossági igazolvány gyanánt szolgál a fenti orgonaépítő cég <i>Borakovics István</i> nevű szerelője számára.
Budapest, 1918. II/1.
<i>Meuskauf</i> ministeri tanácsos.

Szám: J. Bpest.

2. ábra. Rekvirálási arcképes igazolvány

Hely: *Nagykörtal rk. templom* 6/d
Sl.
Megye: *Bors* 1148

Hang	Változat	Kerület	Test hossza mm	Láb hossza mm
<i>ti</i>	<i>Principál 8</i>	<i>280</i>	<i>1410</i>	<i>290</i>
<i>lis</i>	<i>prp 4</i>	<i>260</i>	<i>1510</i>	<i>350</i>
<i>B</i>		<i>240</i>	<i>1370</i>	<i>350</i>
<i>C</i>		<i>225</i>	<i>1210</i>	<i>430</i>
<i>d</i>		<i>210</i>	<i>1110</i>	<i>430</i>
<i>g</i>	<i>prp 4</i>	<i>220</i>	<i>1600</i>	<i>290</i>
<i>H</i>		<i>250</i>	<i>1450</i>	<i>350</i>
<i>dis</i>		<i>200</i>	<i>1010</i>	<i>430</i>
<i>H</i>	<i>prp 8</i>	<i>230</i>	<i>1300</i>	<i>350</i>
<i>cis</i>	<i>prp 4</i>	<i>220</i>	<i>1170</i>	<i>430</i>
<i>e</i>	<i>prp 2</i>	<i>205</i>	<i>925</i>	<i>165</i>
<i>f</i>		<i>200</i>	<i>875</i>	~
<i>fi</i>		<i>190</i>	<i>820</i>	~
<i>g</i>		<i>185</i>	<i>775</i>	~
<i>gi</i>		<i>180</i>	<i>725</i>	~
<i>a</i>	<i>prp 2</i>	<i>170</i>	<i>685</i>	~
<i>h</i>		<i>160</i>	<i>615</i>	<i>165</i>
<i>cis</i>		<i>150</i>	<i>555</i>	<i>200</i>
<i>dis</i>	<i>prp 2</i>	<i>140</i>	<i>550</i>	<i>200</i>
<i>f</i>		<i>130</i>	<i>435</i>	<i>250</i>
<i>g</i>		<i>115</i>	<i>435</i>	<i>250</i>

Félvágás: *1 = 3/4*
Ajakozás: *kihajtott labium*
Szakáll: *nincs*
Szélnyomás: *80*

Yus Pal
szerelő.

RIEGER OTTO
OS. ÉS KIR. LUDV. ORGONAHÁZ
v. Csillaghegy, 23.

3. ábra. A nagykörtali rk. templom orgonájának rekoirálási sípjegyzéke

A felmentési kérelmek elbírálását háromtagú „Orgona Bizottság” végezte. Tagjai voltak: Antalffy–Zsiross Dezső (1885–1945) orgonaművész, a Zeneakadémia orgonatanára, dr. Éber László (1871–1935) művészettörténész, a „Műemlékek Országos Bizottságának” tagja és Oswald János (1858–1920) zongoratanár, a Zeneakadémia tanára. Az „Orgona Bizottság” munkájával kezdődik meg tulajdonképpen a magyarországi műemlékorgonák védelme.¹⁷

Oswald János 1917 novemberében hivatalos úton Bécsben járt, s a közös hadügyminisztériumban kapta meg az eligazítást a rekvirálással kapcsolatban. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az „Orgona Bizottságnak” a régi, felmentendő orgonák helyszíni vizsgálatának útiköltségére háromezer koronát irányzott elő. Ezt napidíjra és I. osztályú vasúti jegyre lehetett fordítani.¹⁸

A hiányosan megmaradt iratokból kiderül, hogy dr. Éber László Békásmegyeren, valamint a felvidéki Nagylévárdon (Vel'ké Leváre) és Szakolcán (Skalica) járt. Antalffy–Zsiross Dezső Aradon, Bártfán, Egerben, Kalocsán, Kassán, Kecskeméten, Nagyszaláncon (szlovákul Slanec) és Szombathelyen kereste fel és vizsgálta meg a püspökségek által jelzett orgonákat.¹⁹

A Budapesti Zeneművészeti Főiskola az orgonáinak felmentésére írott kérvényét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba nyújtotta be. A nagyorgonát a közismert „művészi becsé” alapján, a gyakorlóorgonát pedig mint nélkülözhetetlen taneszközt kérte az igazgatóság a hadi igénybevétel alól felmenteni. A főiskola a felmentést hamarosan megkapta.²⁰

Az orgona-mentesítési kérelmekben több mint 800 régi, jelentős hangszer adata került elő. Ahogy dr. Éber László írja az *Organológia* c. folyóiratban: a beküldött fényképek és rajzok a hazai organológiának igen becses anyagot szolgáltatnak. Ezt értékeli e számban Geyer József is, hazánk első organológusa: a felmentési kérvényekkel olyan remekművek kerültek napfényre, amelyekről eddig hivatásos műkutatóink közül is csak kevesen tudtak valamit. Sajnos az említett orgonaadatok nem kerültek elő az Országos Levéltárból a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hiányosan megmaradt irataiból.²¹

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból érkezett levelek szerint az Esztergomi Egyházmegyében a következő orgonák kaptak mentességet (a kisebb felvidéki helységek szlovák nevét zárójelben közöljük):

Alsóvárad (Tekovský Hrádok–Dolný Várad), Barstaszár (Tesárske Mlyňany–Tesáre nad Žitavou), Budapest: angolkisasszonyok, koronázó-templom, Szent István-bazilika, Csejte (Čachtice), Esztergom: bazilika, kisorgona, Hegybánya (Štavnické Bane), Illés (Ilija), Jablánc (Jablonica), Jác (Jacov-

¹⁷ A bizottság tagjainak életrajzát ld. Molnár Imre (szerk): *A magyar muzsika évkönyve*. Budapest 1936; *Zeneművészeti Főiskola évkönyve* 1946/47, 26. o.; *Egyházi Zeneközlöny* 1917. április; *Magyar életrajzi lexikon*. Budapest 1967; *Zenei lexikon*. Budapest 1931; *Zeneművészeti Főiskola évkönyve* 1918/19, 1919/20.

¹⁸ *Zeneművészeti Főiskola, Levéltár*, 5571/1918.

¹⁹ *Zeneművészeti Főiskola, Levéltár*, 842/1918.

²⁰ *Zeneművészeti Főiskola, Levéltár*, 523/1917., 1917. november 14. A válasz: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 16.143/1918.

²¹ *Organológia* – a Zenei Szemle melléklete – 1918. augusztus, 3–5.

ce), Lévárt (Strelnice), Nagyszombat: káptalani templom, Nyitrateszér (Tesáre), Pozsony: székesegyház és Szentháromság-templom, Sasvár (Šaštín), Szokolca: plébánia és irgalmasok temploma, Szentantal (Antol), Szentgyörgy (Jur pri Bratislave), Szered (Sered'), Szob, Vághosszúfalu (Dlhá nad Váhom), Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom).²²

A Veszprémi Egyházmegyében valószínűleg csak a következő orgonák kaptak felmentést: Karád, Keszthely, Pápa, Románd, Siófok, Tarany, Tihany és Vöröstó.²³

Az Egri Egyházmegyében tudomásunk szerint csak a jászárokszállási templom és az egri bazilika orgonáit mentette fel az „Orgona Bizottság”.²⁴

A Váci Egyházmegye Püspöki Levéltárában talált iratok alapján csak a váci székesegyház és a fóti templom orgonája mentesült a rekvirálás alól. Az egyházmegye irataiból megtudhatjuk, hogy Nógrád vármegyében az Ország Sándor és Fia orgonagyár, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében a budapesti Rieger-üzem, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében pedig Ország Antal nagyváradi orgonakészítő végezte a sípok leszerelését.²⁵

A Győri Egyházmegyében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium értesítései alapján a következő orgonákat mentesítették a rekvirálás alól (a mai hivatalos osztrák nevet zárójelben közöljük): Doborján (Raiding): Liszt-orgona, Felsőkismartonhegy (Oberberg-Eisenstadt), Győr: a székesegyház mindkét orgonája, Győr-Nádorváros, Kisbér, Kishőflány (Kleinhöflein), Kismartonváralfa (Eisenstadt-Schlossgrund), Kópháza, Magyaróvár, Mosonszentmiklós, Sopron: Szent György-templom.²⁶

Az evangélikus és a református orgonák rekvirálásáról kevés iratot találunk. A Dunamelléki Református Egyházkerület területén csak Fülöpszállás 1828-ban készült orgonája kapott felmentést.²⁷

Horvát-Szlavónországok területén összesen 79 orgonát mentettek fel. Többek közt Eszék-Alsóváros (1840, Ludwig Mooser, Salzburg), Valpó (Valpovo, 1875, Angster) és Babina Greda (ma Szlovénia, Babina Grada, 1896, Angster) hangszerei kerültek el a csonkítást.²⁸

A magyar királyi honvédelmi miniszter 1918. február 1-én vette kézhez Garai Jánosnak, a budapesti Rieger orgonaüzem igazgatójának azt a levelét, amely felsorolja az orgonasípok leszerelésével megbízott cégeket, a rekviráló munkacsoportokat és a szükséges igazolványok számát. A jegyzékből megismerhetjük az akkori Magyarországon működő jelentősebb orgonakészítőket.

²² Esztergom, Érseki Levéltár, hadügyi iratok 1917–1918.

²³ Veszprém, Püspöki Levéltár, a plébániai iratokból ez derül ki – 4604, 4644, 4473/1917 – a végleges lista nem maradt meg.

²⁴ Egri Érseki Levéltár, Ministeria 1916–1920. RSZ 2636. 859/1918. 1918. január 28-án és február 6-án kelt iratok.

²⁵ Vác, Püspöki Levéltár, Felsődabas, Kartal, Kálló, Örkény, Szentes, Tiszaföldvár, Úri plébániai iratai 1918.

²⁶ Győr, Püspöki Levéltár, plébániai iratok, 933/1918 és 2834/1918 levele, 1918. január 27-i és 1918. május 20-i keltezéssel.

²⁷ Ráday Levéltár, jegyzőkönyvek 1917–18. Nem kapott felmentést Szeremle, Váchartyán, Nagykőrös és Rákospalota.

²⁸ Hadtörténeti Levéltár, HM 20B. 892. doboz. Az első hosszú, német nyelvű jegyzék kelt Zágráb, 1917. november 26-án, az első pótlás 1917. december 12-én és a második pótlás 1918. január 13-án.

sor- szám	orgonakészítő és telephelye	munka- csoport	igazolványok		
			mester	segéd	összesen
1.	Angster József és Fia / Pécs	10	2	20	22
2.	Kerékgyártó István / Debrecen	2	1	4	5
3.	Kemenesi Sándor / Szombathely	2	1	4	5
4.	Országh Antal / Nagyvárad	2	1	4	5
5.	Országh Sándor és Fia / Rákospalota	4	1	8	9
6.	Rieger Ottó / Budapest	7	1	14	15
7.	Schönhofer Antal / Pozsony	2	1	4	5
8.	Wegenstein Lipót és Fia / Temesvár	3	2	6	8
összesen		32	10	64	77

1918 áprilisától Horvát-Szlavónországok területére a nyelvi problémák miatt még két helybeli orgonakészítő céget is bevontak a munkálatokba:

Heferer M. és Fia / Zágráb

Holub Vencel / Pozsega (Slavonska Požega, Horvátország).²⁹

Az iratok tanúsága szerint egyes falvak hívei megakadályozták az orgonakészítők síprekvirálási munkáját.³⁰ Schönhofer Antal pozsonyi orgonakészítő két ízben is panasszal fordult a Honvédelmi Minisztériumhoz. Az esztergomi hercegprímáshoz írott levele szerint Kóspallag és a felvidéki Csallóközkürt (Ohrady), Köpösd (Hájske), Nyitrapereszlény (Presel'any) és Sopornya (Šoporna) római katolikus hívei megtagadták a rendelet végrehajtását. Az érseki felszólításra azonban a plébános és a hívek végül megengedték a homlokzati sípok leszerelését.³¹

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a sípleszerelési munkálatok közben – 1918. jún. 27-én – levelében javasolta a hadügyminiszternek, hogy a felmentés korhatára, mint Ausztriában, az 1800. esztendő legyen. Az „Orgona Bizottság” azonban az 1800. évnél mint korhatárnak pontos megtartását nem fogadta el, mivel a művészeti fejlődést ilyen időhatárok nem korlátozzák.³²

A leszerelt sípok súlya természetesen függött az orgona regiszterszámától, nagyságától. Angster feljegyzése szerint Alsóisztkáz római katolikus templomból például mindössze 3 kg súlyú homlokzati sípot adtak fel a Fémközpontnak. Pannonhalma apátsági templomában 1914-ben épült fel a 40 regiszteres Rieger-orgona. A 4 éves, kettős homlokzatú új orgonából a rekvirálás alkalmával 259 kg homlokzati sípot vittek el. A lista szerint a legnagyobb mennyiséget a Budapest, Kálvin téri református templomból szerelték le: 278 kilogrammot.

²⁹ Hadtörténeti Levéltár, HM 20B. 695. 891. 892. 893. doboz.

³⁰ Vö. Dávid István: „Az orgonaépítés története Erdélyben – II.”, *Magyar Egyházzene* II (1994/95) 1. szám, 89. (A szerk.)

³¹ Esztergom, Érseki Levéltár, Vallás- és Közokt. Min., 1918. július 19-én és augusztus 15-én kelt levél.

³² Hadtörténeti Levéltár, HM 20 B. 892. doboz, 100746. sz.

Mivel az orgona homlokzatában szinte mindig a hangzás gerincét adó nagyobb principálregiszterek sípjai állnak, a rekvirálás nyomán az orgonák hangzása észrevehetően veszített tömörségéből, erejéből.

Az I. világháború befejeztével a hadügyminiszter 1918. nov. 15-én kiadott rendeletével a fémek hadi célokra történő igénybevételét megszüntette. Az orgonasípok rekvirálása a fenti cégek segítségével mintegy 10 hónap alatt bonyolódott le, s az 1985–88-as orgonafelmérés tanúsága szerint hangszerállományunk 85–90%-át megcsonkította.³³

A rekvirálást feloldó rendelet után hamarosan megkezdődhetett az orgonák helyreállítása a kifizetett megváltási összegekből. A háborút követően az orgonakészítők jó néhány évig végezték a homlokzati sípok pótlását. Sajnos, ez a folyamat a szegény falvakban még a mai napig sem fejeződött be.³⁴

Legrészletesebben a pécsi Angster-cég rekvirálási tevékenységét ismerjük. Angster orgonasíperekvirálási főkönyve szerint a Fémközponttal szemben 1918. július 1-én, október 4-én és november 9-én számoltak el.³⁵

Az Angster József és Fia pécsi orgonagyár irataiból a sípok leszerelését végző munkások névsora is nagyjából fennmaradt. Eszerint: Angster Emil és Angster Oszkár orgonaépítő mesterek, Ankovics Ferenc, Bednár János, Felber János, Horváth István, Keész Antal, Keserű János, Kominek Fülöp, Kult Mátyás, Nemes Ferenc, Perlaki Fülöp, Schiffrich Vilmos, Waldhauser István, Waldhauser Károly, Waldhauser Lipót, Weich Péter segédek vettek részt ebben a nagy munkában.

Az Angster-szakemberek a következő vármegyékben végezték a sípok rekvirálását: Baranya, Bács-Bodrog, Bars, Belovár-Körös, Csík, Győr, Háromszék, Heves, Modrus-Fiume, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Pozsega, Somogy, Szerém, Tolna, Udvarhely, Verőce, Veszprém, Zágráb, Zólyom.³⁶ (4. ábra)

Az Angster-féle lista lehetőséget ad arra, hogy az 1918-ban felmért orgonákat közelebbről megismerjük, ezért ezt a jegyzéket némi módosítással a következő lapszámban teljes terjedelmében közöljük.

Angster József „Rekvirált orgonasípok lajstroma” című betűrendes füzet (5. ábra) csak töredékesen, az A-tól az Sz betűig terjedően maradt meg. E 48 oldalas lista legnagyobb sorszáma 1365, tehát legalább ennyi orgonát kerestek fel az orgonakészítők rekvirálás céljából. A lajstromba emellett feljegyezték a regiszterek számát, a hangszer építőjét, esetleg korát, vagy más műszaki jellemzőit, s természetesen a rekvirált sípok súlyát. Így e kimutatásból ma több mint 1100 orgona rövid leírását ismerhetjük meg.³⁷

A jegyzékben Angsterék az általuk épített orgonáknak csak az opus-számait jegyezték fel, mivel kiadott katalógusukból a többi adatot könnyen

³³ HM 30.166/1918. eln. 20/c. sz. rendelet.

³⁴ *Katolikus Kántor* 1919. január 1., 6. o.; az „Országos orgonafelmérés jegyzőkönyvei – 1985–88.”

³⁵ Baranya Megyei Levéltár, Pécs, Angster-iratok, vegyes iratok. Valószínűleg volt még egy elszámolás, de erről nem találtunk feljegyzést.

³⁶ Baranya Megyei Levéltár, Pécs. Angster-iratok, vegyes iratok. A fenti terület bizonyára közben módosulhatott, mivel Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében végül a budapesti Rieger orgonagyár szakemberei végezték a rekvirálást.

³⁷ Angster lajstromát a Baranya Megyei Levéltár őrzi („Angster-iratok”). Ezúton köszönöm meg Angster Józsefnek, hogy felhívta figyelmemet erre az értékes gyűjteményre. Az 1993-ban megjelent *Angster – A pécsi orgonagyár és a család története* című könyvének 101. és 196. lapján említést is tesz e jegyzékről.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE

1914-BEN

4. ábra. Az Angster orgonagyár síprekonstrukciós területe

Solymosi Ferenc

Élelyeg	templ.	megye	orszám	kg.	Opus sz.	valt. sz.	keszítő éve	pot. súly
Átala	rh.	Somogy	174	63	-	-	14	2. szám
Árók	rf.	"	274	17	-	-	8	ismertlen
Árózárta	es.	Tolna	299	48	-	-	12	40 éves ismertlen
Árnyékfalu	rf.	Udvarhely	371	14	30	-	6	80 éves is. ismertlen, rom.
Ártúrtelek	rh.	Baranya	387	27	20	-	12	4 éves ismertlen
Ártúrtelek	rh.	Baranya	412	78	20	433	3	-
Árva	rh.	Tolna	428	27	-	-	6	ungar. javi fala
Árva	ref.	Udvarhely	456	8	20	-	-	Jász. régi romb.
Árva	rh.	"	503	33	50	-	8	Károlyi falu 1872
Árva	rf.	"	506	48	40	-	12	Rieger 1892
Árva	es.	Veszprém	576	10	-	-	8	1872. ártúrtelek. Csongrád. d. Bp.
Árva	rh.	"	579	13	-	-	6	ismertlen éves régi
Árva	"	"	580	10	20	-	6	ism. éves régi fala old.
Árva	"	"	585	3	68	-	6	ism. éves régi fala old.
Árva	ref.	"	590	18	20	-	6	Rieger 1892
Árva	"	Somogy	629	28	20	373	6	1901
Árva	rh.	"	666	24	50	248	5	1895
Árva	rh.	"	668	37	-	-	10	Károlyi falu 1872
Árva	"	Veszprém	690	22	70	-	6	Károlyi falu 1905
Árva	"	"	691	13	20	-	5	ism. 70 éves
Árva	"	Baranya	696	27	20	-	8	ártúrtelek 1918. 1894. g. Bp., rom.
Árva	"	Nádudvar	877	49	30	-	9	ismertlen fala
Árva	"	Heves	829	27	-	-	9	Rieger. Bp. old. fala
Árva	"	"	831	12	49	-	6	ismertlen rég.
Árva	"	"	850	17	50	-	8	reg. rom. ismertlen
Árva	"	Pács	911	43	-	825	18	1892
Árva	"	Somogy	872	11	50	-	10	Károlyi falu 70 éves.
Árva	rf.	"	873	40	50	377	8	1902
Árva	rh.	Heves	940	12	-	-	6	ismertlen rég.
Árva	"	Csongrád	941	25	-	-	-	ismertlen rom. hirtelen
Árva	"	"	944	15	20	-	6	ismertlen 50 éves
Árva	rf.	Tolna	962	28	60	601	6	Augster

5. ábra. Az Angster-féle rekvirálási lajstrom első oldala

visszakereshették. Mi a megjelent Angster-katalógus szerint a készítés évét is beírtuk a táblázatba.

Angster rekvirálási lajstromából először is elkészítettük a mai Magyarország területére eső helységeknek a jelenlegi nevük szerint betűrendbe szedett jegyzékét, a mai közigazgatási besorolással. A korabeli közigazgatási hovatartozást másodikként tüntettük fel (pl. BA/SO, azaz a mai Baranya megyei település korábban Somogy vármegyéhez tartozott). Az egyesített helységek-nél csak az első, a nagyobb helységnév található a betűrendben, s a régi – ma már csak helységrész – neve ahhoz kötőjellel kapcsolódik (pl. Ajka–Ajkarendek, Ajka–Bakonygyepes). A maitól eltérő, Angster által használt településneveket zárójelben tüntettük fel.

Az új helységnevek megkeresése *A Magyar Köztársaság közigazgatási térképe* (Kartográfiai Vállalat. Budapest. 1992. márc. 1.) és a *Postai irányítószámok jegyzéke* (Magyar Posta Vállalat. Budapest 1992.) alapján történt.

Másodszor: a szomszédos országokhoz csatolt helységek mai hivatalos neveit Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. (Balassi Kiadó. Budapest 1992.) segítségével kerestük meg. E települések az 1913-as helységnévtár hivatalos nevei szerint kerültek betűrendbe. Az Angster-lista ettől eltérő elnevezéseit ugyancsak zárójelbe tettük.

Az eredeti fejlécből elhagytuk a lényegtelen adatokat: a sorszámot és a lefoglalt sípok súlyát.

Bár jegyzékünk a Magyar Királyság mindössze 19 vármegyéjének orgonaállományáról tájékoztat, mégis egyedülálló jelentőségű dokumentum az 1918-ban működött orgonákról. Ugyan nem orgonatörténeti, tudományos céllal készült, mégis – sok történeti, műszaki adatot és a régi cégjelzéseket megőrkítve – hasznos forrásműve a magyar organológiának.

Folytatjuk